

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

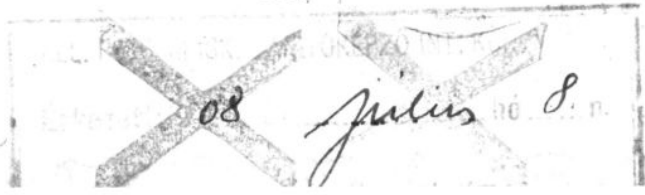
MÁSODIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908

2

TARTALOM.

	Lap
Arany a compositióról. <i>Dr. Szinyei Ferencz</i>	129
Buda haláláról. <i>Loisch János</i>	139
Kisfaludy Sándor mint drámaköltő. (Befejező közl.) <i>Bilzó Sarolta</i>	149
Adatok Szentjóni Szabó László prózai munkáihoz. (Befejező közl.) <i>Gálos Rezső</i>	177
A politikai költészetről. <i>Dr. Kristóf György</i>	188

Adattár :

Adatok Gyöngyösy István életéhez. (Első közl.) <i>Gyöngyösy László</i>	194
Egyleveles nyomtatványok a XVIII. századból. (Befejező közl.) <i>Hellebrant Árpád</i>	204
Szenézi Molnár Albert levelei Camerariusshoz és Leodiushoz. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	218
Zvonarich István és György életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	225
Báró Kemény Zsigmond levelei br. Kemény Ferenczhez. <i>R. Kiss István</i>	229
Csokonai-reliquiak. <i>Oláh Gábor</i>	235
Magyar írók levelei. <i>Szász Béla</i>	238
Egy ismeretlen magyar Katalin-legenda. <i>Dr. Bajza József.</i>	243
Aranka György életéhez. <i>Lukinich Imre</i>	246

Könyvismertetés :

<i>Bírálatok.</i> I. Ányos Pál versei. <i>Dr. Kristóf György</i>	249
II. A magyar népdal hatása műköltészetünkre Pálóczi Horváth Ádámtól Petőfiig. <i>Fülöp Sándor</i>	250
Irodalomtörténeti repertorium	254

—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

ARANY A COMPOSITIÓRÓL.

A magyar költészetben Arany a *compositio* legnagyobb mestere.

Ha a szerkezet szabályairól, a művészi egységről s ezek fontosságáról beszélünk, Arany neve szinte önkénytelenül eszünkbe jut s szabályaink megvilágítására az ő műveiből tudunk legtöbb példát idézni.

Költészetének a művészi *compositio* kétségkívül egyik legfőbb jellemző vonása. Maga is jól tudta ezt s barátaihoz írt leveleiben szól is róla az őt jellemző öntudatossággal. A Toldi »derekára« vonatkozólag írja Petőfinék (1848. ápr. 22.): »Meglátom, tudok-e repülni az Illosvai Péter diák szárnyai nélkül. Ha lehet, teszem, de ha nem lehet, elhagyom, mert nálam *főleg* a *compositióban* van a poezis, ha t. i. van; és ha a *compositiót* már előre gyöngének sejtem, soha sem vesztegetem rá a mindennapi költészet tarka szalagbokrát.« Még jelentősebb e tekintetben egy Csengeryhez írt levelének (1854. márcz. 30.) következő pontja: »Tudom, hogy számosan meghaladnak geniuszra nézve — Zrinyitől Petőfigig; — csaknem mindnyájan természeti könnyűség s termékenységben; sokan a nyelv s *dictio* bájában. Az én érdemem ama — félig sikerült — törekvés: formát és tárgyat összhangzásba hozni: egészet alkotni. E tekintetben tudom, hogy áll régibb költészetünk; tudom, hogy én itt még a kezdők, úttörők közt állok. Ezt Greguss is kiemelte, de úgy, mintha már én elértem volna a netovábbat, s mintha ez út, melyre léptem, egészen sajátom volna. Oh nem! Minél jobban tágult látköröm, minél több műremekkel ismerkedtem meg a világirodalomban: annál jobban meggyőződtem, mi hiányzik a mi költészetünkben. Forma — nem jambus és trochaeus — hanem ama benső forma, mely a tárgygyal csaknem azonos. Érezni kezdtem, mi az, a miben a mesterek — Homertól Bérangerig — *egyeznek*: bár külsőleg — kor-, nemzetiségi stb. viszonyok szerint — oly különbözők. Ezt a *valamit* megfogni, magyar viszonyaink közt reproducálni, vala törekvésem, s hogy nem egészen jártam tévúton, mutatja a legilletékesb tekintélyek egyhangú elismerése. De hányszor maradtam előképem megett! hányszor

adtam töredéket az öszhangzó egész helyett! Azt csak én tudom s érzem.«

A tökéletes compositióra törekvés egyik fő oka lassú dolgozási módjának s elkedvetlenedésének munka közben. Tervet tervre halmoz mindig elégedetlenül önmagával, folyton javít készülő munkáján s a tárggyal való küzdelem vége sok esetben a kimerülés. A munka töredék marad. »Egyik skepsisből a másikba esem: fúrok, faragok, igazgatok = rontok, bontok, megsemmisítek stb. Persze aztán sokszor az első talán jobb volt mint az utolsó: de hiába: nem tudok magammal megelégedni. Innet az én meddőségem! Innet, hogy már nekem *végem!*« — írja Lévainak (1852. okt. 16.).

A Hunyadi balladakör tervét azért ejti el, mert előre látja, hogy *egység* nem lesz benne,¹ a Toldi Szerelme lassú készülésének az az egyik oka, hogy nehezen tud olyan mesét componálni, melynek *eleje* és *vége* legyen, a népies elbeszélés pedig ilyen kíván.² A Buda Halála előszavában mentegetőzik, hogy a költemény »speciál egysége« azért nem kifogástalan, mert mint egy tervezett trilogia első része, egy »magasabb egységbe« kell olvadnia. Ezért nem örül neki, hogy mutatványt akarnak közölni a *Murány ostromából*, mert az csak mint *egész* ér valamit.³ »Én nem egyes helyekért, hanem compositióért dolgozok« — írja Szilágyinak 1848-ban.⁴

Az *Elveszett* alkotmány mint egész »kiállhatatlan valami« előtte, mert nincs benne »kerekdedség, nincs a kellő emelkedés és elfogyás; episodjaiért látszik élni.«⁵ A Toldi elejét nehézkesnek tartja s nem tetszik neki, hogy »sok helyett igen elszélesedik.«⁶ Mások műveinek megítélésében is az egység, a compositio a legfőbb szempontok egyike nála.

Zrínyi és *Tasso*-jában sokat foglalkozik az eposzi compositióval. Ebből s egyéb töredékes jegyzeteiből látjuk, hogy milyen aprólékos gonddal bontja részekre a nagy epikai alkotásokat, hogy a compositio titkait mintegy ellesse. *Tinódi* »alaktalan eposza« nem tetszik neki,⁷ *Gyöngyösi* és *Gvadányi* méltatásában is kiemeli alakító tehetségük csekély voltát.⁸ *Szász* Károly költészetének is ebben leli egyik fő hibáját,⁹ *Fejes* István lyrájában a »tárgyi és alaki határozatlanság,« a versek »épségének« hiánya bántja legjobban.¹⁰

Hebbelnél viszont dicséri a »részek arányos, tervszerű beosz-

¹ Előszó az Elegyes darabokhoz.

² T. Szerelmének előszava.

³ Lev. Petőfihez 1848. jan. 8.

⁴ Jan. 27.

⁵ Levele Szilágyi Istvánhoz 1846. febr. 22.

⁶ Levele u. ahhoz 1847. nagypéntek.

⁷ Hátrahagyott prózai dolgozatai. 149.

⁸ Irói arcképek és H. pr. dolg. 279.

⁹ H. pr. dolg. 47.

¹⁰ U. ott. 162. 170.

tását, «¹ az *Ember tragédiájában* is a compositio tetszik neki² s Tompa költői haladásának is a compositioban való tökéletesbedését mondja: »...különösen tárgyiasságod s tehetséged »műegészet alkotni« — írja neki 1854. jun. 23.-iki levelében — nem szórní képeket pazarul hanem oda tenni az erőt, a hova kell; szóval az egészet és nem a részeket ajándékozni meg főbb figyelemmel: az, a mit én művészi haladásnak mondok.«

Arany szerint a benső forma, compositio iránti érzék nem egy vagy más népfaj tulajdona, hanem az összes emberiségé: természetünkben gyökeredzik.

»Tudva van, hogy a nép sehol sem tanulja formáit; a mint a költemény eszméje megfogant: vele terem egyszersmind a benső forma egész teljességében.« A népköltés alkotásaiban nyilatkozó »benső teljességgel« a műköltészet csak versenyezhet.³ Az »alkotás egységét, formabeli teljét és kerekded voltát« a népköltészet mutatja a legszebben.⁴ Fájdalom, műköltőink éppen ezt nem tanulták el a néptől, melynek kerek compositióját »laza terpedtséggel« váltják fel.⁵ »Jó beszédes elbeszéléseket«⁶ írnak s olyan dalokat, melyeknek »vége ott van és azért van, hol és mert nincs mit olvasni tovább,«⁷ »itt az egység, ott a hangulat törik ketté.«⁸ »Mikor lesz nekünk oly epicusunk, a ki componálni tudjon! — írja Szilágyi Istvánnak 1854. márcz. 9. én — Az egy Zrinyin kívül még eddig nincs, az is merő utánzat. Vagy a mesét a nép phantasiája képes alkotni csupán, s az íróköltő csak a készből csinálhat valamit? Különben miért volna — semmi népi monda-alapra nem támaszkodható — Arpádiásaink és Lászlódiásaink szervezete oly iszonyúan szegény?« Rendkívül boszantja, hogy forradalom után költészetünkben akkora a formátlanság s hogy műveiből semmit nem tanulnak.⁹

Lapja, a *Figyelő*, ezért akar »a benső forma szóvivője lenni.«¹⁰

Naiv eposunkról szóló jeles tanulmányát is a compositio kérdésére alapítja s szinte kifogyhatatlan az erre vonatkozó terminusokban. Ime néhány; *műalkat, műalak, benső idom, műalkotás*,¹¹ *költői idom, műszerkezet, idomítás, műegész, teljes idom, benső alkotás, idomosság, gömbölyítés, kerededség, idomteljesség*. Lássuk már most, hogy mit ért Arany ezen a sokat emlegetett s szerinte oly fontos compositión.

¹ Birálata H. Mutter und Kind cz. költeményéről.

² Lev. Madáchhoz 1861. szept. 12. és nov. 5.

³ H. pr. dolg. 14. V. ö. még 25. és Irói arczképek. Szabó Dávid.

⁴ Irói arczk. Gyöngyösi.

⁵ A m. nemz. versidomról.

⁶ H. pr. dolg. 132.

⁷ U. ott. 140.

⁸ U. ott. 92.

⁹ Lev. Tompához 1860. márcz. 30.

¹⁰ Lev. Szász Károlyhoz 1860. aug. 27.

¹¹ Compositio értelemben.

Ha prózai dolgozatait áttanulmányozzuk ebből a szempontból, kérdésünkre kielégítő és érdekes feleletet nyerünk. Főleg bírálataiban, de másutt is elszórt megjegyzéseiből meglehetősen világosan kialakulnak előttünk a compositióról alkotott nézetei.

E nézeteit nem foglalja szabályokba, nem formulázza egészen pontosan, nem adja a compositio elméletét, hanem inkább gyakorlati szempontból tekinti a kérdést s megjegyzéseit mindig valamely mű elemzéséhez fűzi s így egyszersmind valamely műfajhoz is.

Rendesen nem a compositióról, hanem a dalnak, az eposznak, a balladának compositiójáról szól. Megjegyzései az egyes műfajokra nézve általános értékűek.

A dal compositiójáról aránylag keveset találunk prózai dolgozataiban.

A dal alapeszméje, alapgondolata Arany szerint legyen jelentékeny, legyen olyan, mint az élesztő. »Semmi mással nem bírom oly érthetően kifejezni — úgymond — az alapeszme jószágának föltételét, mint ha azon darab élesztőhöz hasonlítom, mely áthatja az egész süteményt: erőt, emelkedést, gömbölyűséget s úgy szólva, életet adván neki. Minden attól függ, hogy az élesztő jó legyen: ne régi, ne gyöngye, ne kevesebb, mint szükséges.«¹

*A mellékgondolatok csoportosuljanak a főgondolat alá, ez ad »formai egységet« a dalnak.*² A dal azzal a hatással legyen ránk, mintha folyvást emelkedő halmokról jutnánk a tetőre, ne pedig azzal, mintha lapályon haladva végre felállnánk a — határdombra.³ *A dalban legyen fokozatos emelkedés versszakonként s ez az emelkedés végül a főgondolatban nyerjen hathatós befejezést.* Petőfi dalai legszebb példák erre.⁴

A formai egységen kívül »az érzület egységének« is meg kell lennie a dalban. (Ma hangulategységnek nevezzük). Ezt minden oda nem illő gondolat, kép stb. megzavarja.⁵

*A dal legyen rövid, ne legyen benne sok részletezés és leíró elem.*⁶

A versszakok utolsó sora nem lehet pusztán toldalék, hanem bensőleg össze kell függenie a megelőzőkkel, különben »lemállik.«⁷ Mindössze ennyit találunk a dal compositiójára vonatkozólag, ezt sem így szabályokká formulázva. A formulázást magam végeztem a lehető leghívebben, Arany intentióihoz, sokszor a szavakhoz is ragaszkodva. Arany tudatában pontosan kialakultak ezek a szabályok, melyeket ritkán mellőzött, ha dalt írt. Néhány futó pillantás dalaira azonnal meggyőz bennünket állításunk igazságáról.

¹ H. pr. dolg. 233.

² U. ott. 237.

³ Irányok.

⁴ H. pr. dolg. 96.

⁵ U. ott. 220.

⁶ U. ott. 17.

⁷ U. ott. 74.

Az *Enyhülés*ben a lelki vihar utáni nyugalom boldogító volta a főgondolat, mely alá a mellékgondolatok szépen sorakoznak s mind a főgondolatot világítják meg. Elrendezésükben kellő arány és fokozatosság. A tengeri vihar hasonlatát gyönyörűen fűzi tovább a második versszak. A harmadik új hasonlattal, a negyedik ismét újjal, az előbbieknél érzelmi tartalmánál fogva még hatásosabban fejezi ki a főgondolatot, melyet az utolsó versszak a két fő hasonlattal együtt mintegy összegez.

Juliska leányához írt kis dalában ugyanezt a gondos compositiót látjuk. Az ősz hervadása bússá, de természetes, míg a tavasz bimbóié fájdalmas: légy hát derült, korán volna elhervadnod. Ha így a vázát tekintjük, szinte a syllogismus formáját juttatja eszünkbe, ez a merev forma azonban észrevétlenül felolvad az érzelemben s a kis dal báját meg nem zavarja. Éppen ez az a művészet, melyet Arany a dalköltőtől követel s melyet maga is inkább csak érez.

Még csak *Epilogus*át hozom fel például. A kezdő sor (Az életet már megjártam) háromszoros ismétlése három egészen egyenlő részre osztja a költeményt (5—5—5 szak), ez a compositiónak mintegy külső kerete, melyen belül a gondolatok művészileg vannak elrendezve. Mindenik részben van fokozatosság s mindenik rész emelkedés az előbbihez képest főleg az érzelem remek fokozódásánál, a költő érezhetően fokozódó megindultságánál fogva, mely a végső fájdalmas sóhajban éri el tetőpontját.

Talán szükségtelen külön kiemelni, hogy az érület »egysége« ellen nem vét Arany s részleteléssel sohasem zavarja meg dalainak gyors menetét és tömörségét. Henye szó, vagy sor nincs az ő verseiben. E tekintetben ő a legtakarékosabb gazda költőink között.

A *balladára* vonatkozó nézetei oly érdekesek és jól formuláltak, hogy szözszerint idézem őket.

»Költői mesét kell alkotnunk, — mondja Arany — melynek formája legyen, bizonyos kerekdedsége: kezdete, fordulata, vége. S a balladánál ez nem könnyű. Ott egy alaphangból fakad fel a forma, minden egyes balladában másképp fejlődve, úgyhogy balladai formát utánzani nem lehet. Feladatunk megkapni a balladai tárgy azon magvát, azon csirát mintegy, melyből az egész egy díszes virággá fejleszthető ki. Ha csak versbe szedjük, dialogizáljuk a történeti vagy mondai anyagot: ezzel nem megyünk sokra.«¹ Másutt is mondja, hogy hiba, ha »ballada nem »belülről kifelé« fejlődik s a költő balladai külsőségekkel akarja eltakarni a »benső (t. i. költői) cselekvés hiányát; a krónikai szerkezetet«.²

¹ H. pr. dolg. 221.

² U. ott 130. — Érdekes, hogy Aranynál a compositióra milyen nagy hatással volt a ritmikus forma. Szemere Pálhoz írt levelében ezt mondja: »balladám fogamzásakor is, az első, még homályos eszme felködlésénél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valamely régi népdalhang, mely, nem tudom micsoda sympathyánál fogva, éppen a szülemelő eszméhez társult, illet, és semmi más. Ezért esett meg rajtam nem egyszer, hogy

Második fontos nyilatkozata a balladáról a következő:¹
 »Természete a balladának, (s annál inkább, minél népiesb), hogy *nem a tényeket, hanem a tények hatását az érzelem-világra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragicumát* fejezi ki, mennél erősebben. Magokból a tényekből s járulékaikból, mint idő, hely, környület, csupán annyit vesz föl, a mennyi mulhatlanul szükséges, *csupán annyit a testből, amennyi a lélek feltüntetésére okvetlen megkívántatik.*«

Az *alapeszmére* vonatkozólag pedig azt jegyzi meg, hogy a balladában *érezsésé kell mintegy olvadnia*, mert a ballada »tanulágszerűen elvonható maximákat« meg nem tűr.²

Aranynak mindenik balladája mutatja, hogy ezek a szabályok élénken éltek alkotó lelkében. Az alkotáskor tán nem is tudatosan, csak mint titkos alakító erők.

Valóban mindenik balladájának megvan a maga különös alaphangja, mindenik önállóan, mintegy önmagából fejlődik, kis magból alakul csodaszép virággá, melynek formája, színe, illata más, mint egyéb virágoké. Sokan megkísértették utánozni, de az eredmény csak csinált virág lett. Nem szükséges arra utalnom, hogy balladáiban milyen hatalmas a tragikum s hogy nem a szomorú történet a fő nála, sőt ez a legmellékesebb (V. László, Ágnes asszony), s hogy csak annyit ad a »testből«, amennyi a lélek feltüntetésére kell. Az alapeszmének az egészet átható érezsésé olvadására elég, ha a Szondi két apródjára, vagy a Walesi bárdokra hivatkozom, melyeknek minden sorában ott lüktet a ki nem mondott, érzelmé olvadt alapeszme, melyet ha formulázni akarunk, csak erejéből veszít.

A nagyobb epikai költemények compositiója a legnehezebb, Arany is leginkább ezzel foglalkozik. Több megjegyzése természetesen ráillik egyéb költeményekre is.

Arany egy nagyobb elbeszélő költeményben nem elégszik meg az események némi csoportosításával s az egyes részletekben mutatkozó egységgel, mint Gyöngyösi³ nem elégszik meg az »ütleirási«, vagy »életrajzi« szerkezettel, a minőt Gvadányinál talál,⁴ hanem a tények összefüggéstelen egymásutánja⁵ helyett »a mese és cselekvény fejlődetes kerektségét«⁶ követeli. E tekintetben Vergilius lebeg előtte ideálként, mint a compositio nagymestere. »Régi hibája epikusainknak, — úgymond — hogy nem dolgoznak terv szerint. Lyrai fölhevüléssel ragadának tollat még legjobbjbaink is, mintha egy ódába kezdtek volna. Nagyjában körülgondolák a

ha a fölvelt dallam formáit, rhythmusát a nyelv később nem bírta, noha az eszmével már tisztába jöttem, mégsem tudtam azt más, talán kényelmesebb formába önteni, hanem az elkezdett mű töredék maradt«.

¹ H. pr. dolg. 115.

² H. pr. dolg. 132. V. ö. 113.

³ Irói arck. Gyöngyösi.

⁴ U. ott. Gvadányi.

⁵ Naiv eposzunk.

⁶ Irói arck. Gyöngyösi.

történetet; minden egyéb a pillanatra, az ihlet perczére lón bízva. Innen az áradozás, a descriptiók iránti nagy előszeretet, a lyrai ömlengés, mihelyt alkalom van rá; ellenben pedig a mesének zilált-sága, az egész és részek közti aránytalanság, a sok *inepte molitur*, mely semmi méltó eredményre nem visz. Egy nemzet sem nyögte hosszasabban a latinság jármát, mint mi, mindazáltal epikusaink (Zrinyit kivéve) azt nem tanulták el Virgiltól, a mi legméltóbb vala eltanulásra: a compositiót. Nem vették észre, hogy az Aeneisben helye van minden sornak, szónak, hogy a költő nem áradoz tet-szés szerint jobbra-balra, hanem bölcs kiszámítással, mondani, fukar ökonomiával rendeli a részeket az egész alá, a csekélyebb fontos-ságút a lényegesb alá, minden részecskét külön kikerekít, hogy aztán a kerek egészbe olvassza s több efféle. Majd azt kell hin-nünk, hogy a mi klasszikai műveltséggel kérkedő embereink Virgilt sohasem olvasták egészben, hanem csak egyes részeit ismerték, másként alig lehetséges, hogy a compositio iránti érzékek három hosszú század folytán föl ne ébredt volna.¹

Lássuk már most, hogy mit tart fontosnak Arany az elbeszélő költemény compositiójában. Az író előtt az elbeszélés minden moz-zanata világos, mindennek tudja indokát, következményét stb., de nem így az olvasó, ki előtt mindez éppen nem olyan világos. *Az írónak az olvasó helyzetébe kell beleélnie magát.* Ez Arany szerint »nem csekélyebb szerepet játszik, mint maga a költés, a phantasia«. Úgy kell eljárnia, mint a festőnek, a ki képét különböző távolság-ból, mintegy idegen szemmel próbálja nézni, hogy másokra való hatását lássa. »Szükséges, hogy a költő biztos kiszámítással meg tudja határozni *a világosság azon mértékét, mely éppen elég arra, hogy az olvasó nagy fáradság nélkül képes legyen felfogni, átérteni művét* (mert csak így élvez); de *sem igen sok, a mi untat, — sem igen kevés, a mi homályt szül*«. ²

Az írónak erre már az *expositióban* nagyon kell ügyelnie.³

Az expositiónak nem szabad vázlatosnak, sietősnek lenni, mert ez homályt okoz s nem gerjeszt figyelmet a következő ese-mények iránt.

Az előzményeket s indokokat figyelemgerjesztőleg előre kell bocsátani. Ha az esemény után jó későn tárgyalja ezeket az író, nem ér velük cél, mert addigra már az eseménynek magának az érdekessége is elhalványult. Szász Károlynak Bánfi Dénes csókja cz. ismert balladájában pl. a kegyelemhozó követ későn érkezése nem kelt hatást, mert elindulása nincs már előre jelezve, a mi az olvasó érdeklődését felkeltené s bizonyos feszültségben tartaná.⁴

Az elbeszélő költemény első éneke *ne csak előzménye, hanem*

¹ Hátr. pr. dolg. 136—7.

² U. ott. 49—50.

³ H. pr. dolg. 49—50. A hibás expositióra tanulságos példákat hoz fel Szász Károly *Trencsényi Csák-jából* 50—54.

⁴ U. ott. 130.

indoka is legyen a következőknek.¹ Az expositiót nem szabad személyekkel és eseményekkel túlterhelni. Általában mérsékletre van szükség, nehogy a fokozatos emelkedés lehetetlen legyen.²

Arany a saját költeményeiben mindig nagy gondot fordít a világos és érdekkeltő expositióra, úgy hogy az adott szabályoknak legszebb illusztrációi az ő mintaszerű első énekei.

Egy nem igen nagy terjedelmű elbeszélő költemény *nem bírja el az események és szereplők nagy tömegét*, mert bajos amazokat cselekvénynyé, emezeket jellemekké fejleszteni.³ Tasso pl. eposzában az Ilias egyik epizódját bonyolultabbá tette, de jobbá nem.⁴ Abban viszont művészi tapintata nyilatkozik meg, hogy a keresztes hadak küzdelmeiből csak kb. negyven nap eseményeit tárgyalja Jeruzsálem bevétele előtt, mert ezzel »az egység törvényeinek«⁵ hódol.⁵ Tehát Arany szerint szabad az *események koncentrálása*, ső kívánatos is, ha a történelem szolgáltatja anyag igen nagy és bonyolult. Tudjuk, hogy ő is összevonja Nagy Lajos két hadjáratát egybe a Toldi Szerelmében. Különbén bármily bonyolult legyen is a cselekvény, *minden tagot »kellő evidentiába kell helyezni«*, ezért nincs helyén hosszabb lélekzetű műben a ballada-szerű elnagyolás.⁶

A »kellő evidentiát«⁷ pedig a *részletező figyelem adja meg* ez által minden határozottan, világosan terem képzetünk elé. »Hely, csoportok, egyének ily módon nem zavart bizonytalanságban felhőznek az olvasó előtt, mint akárhány hazai eposznál megcsik; hanem otthonossá leszünk a térben és tisztán kivehetjük a rajta mozgó tömbeket úgy, mint egyes alakokat«. Így pl. az Iliasban a harc terét szinte nyomról-nyomra ismerjük, Dante is mestere a részletező megvilágosításnak, nálunk pedig Zrínyi.⁷

A mestermű egyik ismertető jele az, hogy meséje, alakjai önkénytelenül emlékezetünkbe vésődnek, a történet kereken áll előttünk, az alakok megelevenednek.⁸ Ez az említett részletező figyelem eredménye.

Arany nálunk maga legnagyobb mestere ennek, innen van műveinek rendkívüli realitása, innen van, hogy meséi élénken élnek emlékezetünkben s alakjai húsból, vérből való emberek s mindnyájan jó ismerőseinkké lesznek. Nemcsak az expositióra, hanem a költemény további folyamára is vonatkozik az a szabály, hogy *a cselekvény indokait vagy újabb mozzanatait úgy kell odaállítani, hogy érdeket gerjeszsenek a további fejlődésre.⁹*

¹ U. ott. 136.

² U. ott. 48.

³ U. ott. 47.

⁴ U. ott. 473.

⁵ H. pr. dolg. 459.

⁶ U. ott. 48.

⁷ U. ott. 431.

⁸ Bírálatok: Wittgenstein: Had-i-Jurt.

⁹ H. pr. dolg. 54.

»Egy más mellett történő s mintegy versenyt futó eseményekről lerántjuk a leplet, hogy a néző tisztán lássa, s remény s kétely közt hánykodjék, melyik lesz a győztes.«¹ Így tesz Arany a Toldi Szerelme V. énekében, a hol Toldi sorsát a cseh földön s Piroskáét Budán szép párhuzamossággal meséli s éppen ez által fokozza érdeklődésünket.

A meglepetés rossz, ha igen váratlanul jő.² Hogy a művészi előkészítés nem von le semmit a következő események érdekességéből, sőt meglepő voltából, arra szép példa a prágai kaland Toldi Szerelmében, melyet kellően előkészít a költő s az egész mégis gazdag meglepő fordulatokban. Így készíti elő Toldi estéjében Toldi megjelenését a viadal helyén. Nem váratlan s mégis a legnagyobb mértékben érdekes.

Nem szabad »vak lármával« figyelmet kelteni.³ Ez legjobban boszantja a figyelmes olvasót, mert érdeklődését semmi sem jutalmazza. Ilyen valamely kis eredménynek nagyon előtérbe állított indokolása, mely utóbb »az inepte molitur lehangoló érzelmével hat az olvasóra.«⁴ Tasso pl. az Armida cselei által elvont ötven bajnok epizódját fontosnak tünteti fel, pedig végeredményében nem az, úgy hogy csalódunk várakozásunkban.⁵

Ebből a szabályból következik, hogy jellemet hiában rajzolni nem szabad. Főlöszleg olyan alakokat, bár futólag is, jellemezni, kik többé nem szerepelnek a költeményben. Ha a költő ezt teszi, megint csak az »inepte molitur« vádja éri.⁶ Az eposzírók különösen harczleírásokban sok nevet hoznak fel, de mindig művészi czélzattal, hogy pl. a hőst annál jobban emeljék, vagy hogy a vívásnak, elesésnek valami új képét ragaszszák hozzájuk.⁷

Epizódot sem szabad hiában közbeszöni, mert az is hiában kelt érdeklődést. Legyen kapcsolatban a főcselekvénnyel, mert különben ha csak hozzá van ragasztva, lemállik.⁸

Sok epizód se legyen, mert akkor a fáktól nem látjuk az erdőt.⁹

Az epizódoknak, vagy mellékcselekvényeknek nem szabad a főcselekvényt dominálnniok, hanem arányos terjedelemben kell szorosan összefonódniok a főcselekvénnyel.¹⁰

A tárgygyal kapcsolatban nem lévő, oda nem illő dolgok ne legyenek a költeményben, ha magukban véve szépek volnának is (»sed non his erat locus«).¹¹

¹ U. ott. 130.

² U. ott. 130.

³ U. ott. 130.

⁴ Bírálatok: Wittgenstein költeménye.

⁵ H. pr. dolg. 473.

⁶ H. pr. dolg. 55—7.

⁷ U. ott. 56.

⁸ U. ott. 136. és Bírálatok: Wittgenstein költeménye.

⁹ U. ott. 136. és Bírálatok: Wittgenstein költeménye.

¹⁰ U. ott. 58.

¹¹ U. ott. 131.

Az utóbbiak a compositionak általánosan ismert szabályai. Fontosabb s Arany költészetére is jellemzőbb az a megjegyzése, hogy »a kézzel-lábbal működést nem nevezzük költőileg cselekvénynek,«¹ vagyis a cselekvénynek nem külső (pl. történeti), hanem benső lelki motivumokon kell előrehaladnia.² Ennek a szabálynak következetes követése teszi oly nagy értékűekké Arany epikai műveit.

Ezekben iparkodtam kifejteni Aranynek nézeteit a a compositionról. Látjuk ebből a kis összeállításból, mely teljesnek mondható, hogy mennyire fontosnak tartotta s mennyiszer s mily nyomatékkal hangoztatta fontosságát, hogy a költőkkel megértesse, hogy milyen sarkalatos hiba költészetünkben a compositio hiánya. Iparkodtam összeállítani elszórt megjegyzéseiből az ő compositioelméletét, lehetőleg formulázva főbb szabályait, hogy lássuk, mily behatóan foglalkozott Arany ezzel a kérdéssel s mennyi gyakorlati útmutatást adott költőtársainak s hogy maga is mennyire megvalósította ezeket műveiben.

Azoknak, kik alaposan akarnak foglalkozni Arany költeményeinek művészi szerkezetével, ez a kis elméleti útmutatás hasznukra fog válni.

¹ U. ott. 55.

² U. ott. 56., 58., 131. Kiegészítőleg megemlítem, hogy Vas Gereben egyik regényének bírálatában (Bírálatok) azt fejtegeti, hogy az *adoma egysége* az, hogy a *történetet egy pontba fut össze*. A *regényben* ilyen egységre törekedni hiba. Hiba továbbá az egység túlzása, a túlságos *kimérttség*. — Hátrahagyott prózai dolgozatai közt az »*eposzi szerkezetre*« vonatkozó töredékében szintén van egy-két odavetett szó, a mi szabály magvát rejti magában, pl. az *enumeratio* ne legyen nagyon számszerinti, legszebb cselekvés alakjában; nagyobb hősök későbbi felvezetése; a költői erő későbbi kifejtése stb.

SZINNYEI FERENCZ.